

[illegible]

Сүт болбаазырадып кылырынын
терези экижизеринин эогезок чүгү-

газнь-биле таньжарын анаа база сү- рудар
мелээн мөн. Мөңгө ол дугайын эш орган
Ольшанский болгаш өскө-дээ тусхай чүтлө
эртөмниглер чугаалзан чүвө. Ону тыны

...аа аргыларын өөренирин
...таар херек. Ону чорудар
...екциялар-биле кызыгаарлат-
...болбас, артежиңи ажыным-

жылжымакчыларынын
зона чөвүлөп жү-
жандан эртемиш

бодунга
хэйнэ ху-
1

Эш Н. С. ХРУЩЕВТУН чугаазынын төнчүзү

(Эгези 1, 2, 3 армунарда).

Бир эвс эвдөлдүгү кемчиге бүтү чүрөгүн дугайы бижир болуусу-са, чүрттүн аңгы-аңгы зоналарынын ажылдакчыларынын терегелдеринге тодаргай дүшпөс апар. Иччангаш журналы республика кемчиге, өң-беле кады аңгы-аңгы зоналарын барымдаала тургаш, үндүрери ажыктыг болуп боор.

Чангыс өс-биле чугаалаарга, журналы үндүрерде шунтузун эки бо-доп көрөт. Бир эвс эвдөлдүгү журналы үндүрер деп шийирткел-ливиссе, иччан аңгы-аңгы зоналарга чактыктарга калды-бир дагымын-дыг кылдыр кылар керек. Практи-ка кырынга оң кылып болур: ичча тиражыг, иччан-иңдиг зоналарга чангыс аай материалдыг баар, эске зоналарга ол зоналарга солун болуп турар материалдыг баар дээн чи-жестиг. Эки редактор шийли алы-чулуктагы авторлар коллектативт болур керек. Телентиг, бийлигит ав-торлар бисте көчүт хей. Журналыг ажылыгга эртемденерин, бүтү зо-налардан болгаш кедээ ажил-агый бүдүрүлгезинин бүтү адыраарынан практиктери хандылар керек.

Бүдүрүгү журналыг инспектор-организацияга, оң денеленге тур-гусса эки боор. Ол дээрже—журнал колхоз даргасын, совхоз директо-рунга, колхозтарын болгаш совхоз-тарнын агрономдарына, зоотехни-теринге, ветеринар амчылдерине бол-гаш кедээ ажил-агыйн өске-дээ ажылдакчыларына, тодаргайларга кедээ ажил-агый бүдүрүлгезинин че-дикшиктин шийтирелер турар ки-жилерге керек болур дээн ол-зур.

Зоналарын барымдаалап тургаш инспектор-организациянын кемчел-дептерин ажилдап кылдыр дуу-залыг болуп деп бойд-ыр мен: чи-жэ, рис тарып турар райондарга ажилдап турар инспекторга кемчел-дептеринге ол културанын дугайында өң-не чугаа мезелерин баар керек. Денджергешти кал-дарыг тевириг кылдыр айлар, хүнер айы-биле болгаш инспектор-орган-изацияга хуула кемчелдеп бижир кылдыр үндүрөс чогулгалыг. Эске талазында иччан календарь ол айа ону тарып, ону сайырады ажил-дар деп сагынырты боор баа бо-лур. Мурнууда уелерге кедээ ажил-агыйн чыл календарын турган, анда ажыктыг мезелер хей турган.

Иччангаш өштер, мен боляркага эртем чедикшиктинин болгаш мур-накчы практиканы бүдүрүлгеге ши-жээлди алырынчы, чийжээлде, да-разында чуруун доктадыр болза чогулгалыг болуп шышам.

Кедээ ажил-агыйн эртем-ши-жээл институту болгаш дуржулга станциялары аяпатынган болгаш бүдүрүлгеге шингээлди ажыктыг ажилдыр хүдөөс көрдүгүн эртем чедикшиктинин дугайын СССР-нин Кедээ ажил-агый министрствозунга, эвдөл республикаларын Кедээ ажил-агый министрствозунга док-

таамал дындыгыг турар. Оң-биле кады институт болгаш дуржулга станциязы ол ажыдышкынны бүдү-рүлгеге шингээлдинин аргазынын, методунун, култураларнын сорта-рынын, малдын уксазынын сүмезин берип турар.

Кедээ ажил-агый министрствозу эртем-шижээл институттарына болгаш дуржулга станцияларына эр-тем чедикшиктинин бүтү-ле эң унелиг чүдүлери шийли алыр. Чо-гуур хынадаанын сөөлүнде министр-ство болза чүрттүн чогуур зоназыга дугуур кандыг-бир эртем ажыдыш-кынны ийкеке ажилдын депшигел-дег методун шингээлди алырынга колхоз-совхозтун бүдүрүлгеге эр-тедиринге чогуур сүмезини брошюра хевирлиг кылдыр үндүрер хүдээл-дег.

Оң-биле холбаштыр эртемнин че-дикшиктинин болгаш мурнакчы дуржулганы бүдүрүлгеге шингээлди алырынга эржежик чугаа методиктиг айтышкыннарын, инструкцияларын, схемаларын болгаш өске-дээ мате-риалдарын ажилдап кылдыр мияс-терствозларын хүдээлдегине кирер. Канлыг-бир арганы сүмелер турар албан чери ол сүмелер турар арга бүдүрүлгеге хынаптынган дээрин харымлаар.

Күш-ажылдын бүдүрүчүлүүн бе-дидиг турар техниканы эки ажил-дарынын, чаа машиналарын болгаш таарымштырларын шингээлди алырынчы айтырылганын талазы-га бүдүрүлгеге эртедиринге сү-мезини «Союзсельхозтехникин» органны ажилдап кылдыр ужура-тур. Олар чертеткери, кандыг-бир таарымштырларын ажилдарынын те-хнологут үнелигдерин белектээр. Колхоз-совхозтун бүдүрүлгеге эр-тедиринге кандыг-бир эртем чедикши-ктинин, ажилдын депшигелдег ме-тоду, техниктиг сайыраггайлыг-данын шингээлди алырынчы дугайы-да сүмелерин алган, ол сүмелерин бүтү колхозтарга болгаш совхозтар-га калбаа-биле шингээлди алырынчы талазы-биле тодаргай кемчелерин бо-доп кылдыр хүдээлдегил.

Эртедирин ажилдакчылары ха-мыктын мурнууда калдарын беле-ктээрин организааар, колхозчулар болгаш совхозтар ажилчыларын ажилдын кандыг-бир депшигелдег методун практика кырынга ажилдап шыдаан дээш кижилерин өөрдир ужурулду.

Бүтү колхозтарга болгаш совхоз-тарга эртем чедикшиктинин азы мурнакчы методу шингээлди алы-рынчы планы төлөвлеттинген сөө-лүнде бүдүрүлгеге эртедиринге ажил-дакчылары, партия организаадыр-ды төлөвлеттинген кемчелерин кү-сөлдөзүн контролон хандылар ужурулду. Оларын хүдээлдег чаа чүвени деткир болгаш ол чаа чүгү бүтү колхозтарга болгаш совхозтарга ажилдакчыларын чедип алы-рыг болур.

Ажил-агыйн удуртурунда кол чүүл—күш-ажылдын бүдүрүчүлүүн бедидери болгаш продукциянын единицасын чарыгдалды эвээжедир болуп

Кедээ ажил-агый продуктуларын бүдүрерин көүдөлдүр дээш кем-селге шийирткел роа колхозтарга болгаш совхозтарга күш-ажылдын бүдүрүчүлүүн бедидеринге оона-жып турар. Коммунизм — ол дээр-ге нийтелиг хөгжүлүсүнүн дээш ча-дасы. Коммунизмн нийтелилди күш-ажылдын чүгүл бекке бүдүрү-чүлүг чорунга үндөзүлгөсү тур-гуп болур. Күш-ажылдын өң-не бе-дик бүдүрүчүлүүн хандылар төлө-де, бүгү аргаларын болгаш ажил-агыйн социалисттик системанын, планын экономикаын бүтү артык күштерин ажилдап, эртемнин болгаш техниканын чедикшиктинин калбаа-биле хергелээр ужурулду бис. Капитализмдин экономика талазы-биле тайбын чарышка чүгүл бо байдалдар турда тийлел болур. Коммунизм үе-зинде материалдыг болгаш сагыш-сеткил талазы-биле чаагай чүдүл-дерин кийи хергелээр шингээл-биле ажилдап болгаш шыдаар шаа-биле ажилдаар амьдаралдын иччанг байдалдары тургустунган турар деп бистер чугаалап турар бис. Күш-ажылдын чүгүл өң бекке бүдүрүчү-лүг боттанганда, тодаргайларга, эр-тедиринге болгаш техниканын бүтү бер-ген чүдүлери эң ажи ажилдап, бү-дүрүлгеге бедиди-биле организаап, нийтелилди күш-ажыл кылып шы-даар бүтү кемчигиштеринин кеме-нишкенин үндүрер турар апар-ган байдалда ол чорук чедип алы-сар. Бистер ол дугайын үргүчүл сактыр ужурулду бис.

Улетүр талазы-биле бистин чүр-тувус улет чедикшиктинин чедип алган. Элзөн хей адырларда, хей-хей мурнакчы бүдүрүлгелерге күш-ажылдын бүдүрүчүлүүн сайыра-дыг капиталисттик чүрттарын өң-не бекке чедикшиктинин ажиып турар. Күш-ажылдын бүдүрүчүлүүн тала-зы-биле өң-не сайырадыг капи-талисттик чүрттарын ажиып эрттер төлөдө, улетүргө-дээ, алынгача кедээ ажил-агыйга-дээ нийтинин-биле дык хей чүдүдү ам-дээ кылдыр апар бис.

Мал ажилын продуктуларын бүдүреринге күш-ажылдын чарыг-далдарын дугайында чамкыг деп-

неде сан-мезелерин көргүзүп көр-бей:

Американың Каттышкан Штата-рында центнер сүт бүдүреринге 3,9 киж-шак; мыктыг боа малдын центнер немелде дегизинге 7,1 киж-шак чарыгдалгыг турар.

1961 чылда бистин чүртүвустун совхозтарыга центнер сүт бүдүр-еринге ортумаа-биле 8,7 киж-шак, мыктыг боа малдын центнер не-мелде дегизинге—42 киж-шак чарыгдалгыг турар.

Центнер эт болгаш сүт бүдүр-еринге күш-ажылды чарыгдалгыг талазы-биле Американың Каттыш-кан Штаттарын денеленге че-дик, харын оң дээр-дээ көргүзү-лдериг болгаш турар дык хей мурнакчы совхозтарын болгаш кол-хозтарын бисте барын чугаалаа чогуур. Чижээ, эртен чылын цен-тер сүт бүдүреринге 1,180 колхоз-тар болгаш 204 совхозтар ортумаа-биле 3,7 киж-шакты чарыгалган. Эт бүдүреринге күш-ажылдын ча-рыгдалгыг кызыр талазы-биле иччанг чиктерге баа бар. Америк сан-мезелерин элзөн чегези-биле немел каан болуру чеге магат чок, мычымже күш-ажылдын бүдүрү-чүлүүн талазы-биле Американың Каттышкан Штаттарын бис ам-даа дык хожудат турар бис.

Ол чорук төвүгү талазы-биле та-йымдалгыг болгаш. Революция тийлелдинин сөөлүнде кедээ ажил-агыйн чүдөн эгелзелинги сак-тып көрүр: ичч алынгача даян-гач байларг үрмек ажил-агыйдан эгелзөл болгай бис. А Америкага ка-питализм ол үеде машина техника-га даанган кедээ ажил-агыйн улет бүдүрүлгезин тургустунган алган турган. Адаа-демсел миллион-мил-лион үрмек фермерлерин хоозура-рынга чедирген. Кедээ ажил-агый бүдүрүлгезинге күш-ажылдын ча-рыгдалгыг санаарыга американыр шаг-ла-да өренип алган турганга, а колхозтарын болгаш совхозтарын улетүрүчүлүлүгүн хей кезин болза центнер эт болгаш центнер сүт бү-дүреринге чеге шаг-че чарыгдал-гыг турарыг, продукциянын деп-үзүн калдыг болуп турарыг деп-

айтырыгын үр үе дургузууда чеге-ле боадайг келгенер. Ажил-агыйн чамкыг бис интуиция бугаар, эр-ги ёзу-биле чоруптур бис.

Сиген аралаштыр системга үн-дөзүлгөсү, ажил-агыйн чорудары шийинде угаан-сарымдыг болуп бе. Тарылганың 40 болгаш оон-дээ хей хуузуу сиген эзеп турарга угаан-са-рымдыг болуп бе? Ол дээрже чери мырнай-ла бүдүрүчүлүү эвс ажил-лаан чорук болур. Сиген ара-лаштыр системанын үезинде дык-хай эртем-шижээл институттары-нын ажилдакчылары сактып алган кемчир хергелдеп ажил-агыйн чорудары, а боттарына Вильямстыг теориязы—сиген аралаштыр сис-теманы ол хевээрин ажилдарын ажыктыг деп билип турганнар. Ол сиген аралаштыр системга эъттин болгаш сүтүн адылманын олар билип турганнар, иччангаш сиген аралаштыр системга «арг теория неппердиринге» оларга керек тур-ган, а практика кырынга малды азырап тежээр-биле чик эртертик кемчирин олар күрүнен ап тур-ганнар.

Билигитер америк фермер Гарсты ап көрүр. Кайы-бир културанын тарып мурнууда кандыг дүжүтү алырын, чарыгдалгыг күш-ажыл-дыг ол културанын чеге кире орулганы бээрин; ол кемчин күсү-ди-биле кайы хире хей этти бүдү-рүп болурун, оң үнелиг чүү хире болурун дээш оон-дээ эскелерин оон-баш улар санап ол турар тодар-гай. Допчузу-биле чугаалаарга, ол бүтү-ле чүвени болап, бүтү-ле чү-вени денелдеп хемчөөп ап турар.

Бисте дык хей ажил-агыйларга ажил-херекти ам-дээ иччанг көр-бей турары, продукциянын үнели-г болгаш бот-үнелиг дугайында тодаргай билигитин чок болуп турары харааланчы. Ажилды са-лараткан совхоз директору ажил-агыйга дотация бээр дээрин билер. А капиталисттик күрүгеге дотация — ол дээрже ажил-агыйн оон-би-ле буза шаавы, харын чамкыг ха-вакче болаттарыны болур. Ын-дыг, иччанг, өштер, фермерлер ала-рап хоозураш, аттынын өлүр чо-рук болуштап турар, чүгү дээш оң үнел арга чок байдалга олар тавар-жып турарлар-дыр.

Бис ажил-агыйн камналгыг чорудар ужурулду бис. Совхозтар директорлары, колхозтар даргалары санаашкыннарын билер, чери ал-дарырыга, үренинерин чажарынга, чери ажилдап кылырынга, ажаал алышыныг, сийлестиктиг, про-дукцияны шыгаш кадалаарында, малды ажаап, тежээринге кайы хире чарыгдалгыгын үнелиг, цен-тер дегиз немелдегизин үнелиг чүү хире болганын дээш эскелерин баа билген турар ужурулдулар. Чангыс өс-биле чугаалаарга, күш-ажылдын бүдүрүчүлүүн болгаш продукциянын үнелиг тургустуу бүтү элементтерин ужурун лая-редип билер керек.

Бис боттарыныг механизатор-ларыныг кукуруза тарырынын дуржулганын өренир кылдыр Аме-рикеге чорудуп турган бис, иччанг олар хей чүдүлү өренип ал-ганнар. Ам бисте чүс-чүс-дээ, му-мун-дээ трактористтер чүс-чүс бо-лган оон-дээ хей гектар кукурузаны тарып олутуп турарлар.

Мал ажилын айтырылганын талазы-биле лаштык дуржулганын эң ажи хевирлеринге баа чеспел-деп апар бис. В. И. Ленин ажил-агыйн бийлиг чорударыга ка-питалистерден өренирин бак чүүл кылдыр санаарын чоран. Өренири ниядыггы эвс, өренимс, брутунгар депшивс чорук мадычтыг. Ажил-агыйн бийлиг чорудуп турарлардан чүвени билип, баа өренип ал-гаш, оларын ажил эрттери — ол дээрже өренип ап турганарга улет ханыкшыг-дыр. Иччангаш шаг-уени хей эрттерийи шуудуру өренилдерин, кедээ ажил-агыйн ор-ганизааарыга бүтү-ле чаа, мур-накчы чүдүлери ажилдаалар.

Ам бистин ботуовустун эң көргү-зүлгөсүн бар. Оларын улетер кы-лып алымыннар, а бир эвс олар америк денелге чептес болза, ич-чанг американыр өренир апар бис. Капитализм биле чарышка чү-лө шуудуру күш-ажыл-биле, ажил-херекти бийлиг организааары-биле тийлел болур. Шуудуру ажил-дары — ол дээрже бир черден бир черге доварак ажери ол эвс, а эки аргаларга, чаа чүгүл ажил-агыйн улам депшигелдег чорударын ме-тодтарыга туруштуг өренири бо-лур.

Бүдүрүлгеге эртедиринин, кол-хозтарын болгаш совхозтарын улетүрүчүлүлүгүн, партия органи-зацияларын, бүтү коммунистер-тиг болгаш комсомолдарын эң бир дугаар соругузын — кедээ ажил-агый ажилдакчыларын чүгүл чөтөгейин күш-ажылдын бүдүрүчү-лүү бедидеринге мөөнзери болур. Эвээш күш-ажыл болгаш херегит чарыгалат тургаш эки шынарлыг хей продукция бүдүрер — колхоз бол-гаш совхоз бүдүрүлгезинин эртедир-инде кол чүве бо-дур.

Силерин кичээлгейнерин ам-даа чамкыг айтырылгара уганды-рыскап тур мен. Бүдүрүлгеге сор-угаларында бекке шынарлыг кар-тофел хейнү эстүренимс чүгүл. Картофельдин үзүн ажил-агыйн-ын дугайында чоокта чаа шийтир хүлзөп алдыган болгай. Ол херек-тин холга шынгыг алыр керек. Кар-тофель бүдүреринге эки черлерин

тускайлап бээр, ол култураның эки сорттары бар болур херек.

Картофель болза аш-кемчинг үн-елиг продукт болуру бийдингит болгай. Иччангаш картофельден кы-лыр кемчирин аны-буру болулары чогулгалыг. Чижээ, чуга кылдыр кескеш, хаарган болгаш дузаан кар-тофельден кылган хей кемчир чик эртерикти, хоолдунуң болгаш ам-дангыг шынарнын талазы-биле эки.

Болдунар-ла бүтү кемчирин бе-леткээринге кукурузаны эстүрери улетүр дугайыг. Сүт-быштак кемчинг турар консервалаар кылдыр тускай сортуг кукурузаны хейнү тарырыг чугула. Иччангаш кон-сервалаар кылдыр кукурузаны бисте эвээш эстүрүп турары хараалан-чыг, оон-биле чегелештир оңу кон-сервалаары үргүчү-ле шын болуп турбас-тыр. Мен бир-ле катап кон-сервалаа кукурузаны амаааш, мын-чаар болаа мен: бо бангалыг кон-сервалаары оларын консервалаа кижилерин иштине киреписе аар. (Залда каткы). Кукуруза аңгы-аңгы болулар. Кукурузанын тускай аш-кем сортын сүт-быштак кем-чийтиг турда консервалаар хер-ек, кижин оңу хөөнүг чийр бол-гаш улетуң чугаалажыг шышам, салааны оура дайныкыг деп болур.

Москва болгаш өске-дээ хоор-райларга сүт-быштак кем чыкты-гыг чаа кукурузаны сөөртүп экектеш салып болур, мочактарын ва-решени баа салыптал болур. Бо дээрже бугу-дээ чөмштик продукт. А ол бисте ам-дээ эвээш-тир ийин.

Чуга далгынын кылдыр белектээр кукуруза аажок хоолууг. Аме-риканар болгаш англичаннар ону кы-лырынчы мастерлер.

Англичаннар эртерин чеге чүдөн тургустуулар? Кочүт удаа-ларга кукурузаның чуга далгынын болгаш сүттен тургустуулар. Американыр кукурузаны аны-буру хевир-биле аажок хей санынчы чип турарлар.

Фасольду хейнү бүдүрер херек. Ол дээрже үнелиг аш-кем култу-разы. Грузин лоби чокка дүшкети-кен кылбас. А лоби деп чүл? Ол дээрже ноган фасоль-дыр. Ол ам-дангыг, хоолууг, чик эртерикти.

Бүгү күштерин тарылганы ажаарынче, дүжүтү ажаап алырынче!

Эштер! Кедээ ажил-агыйда ажил-дарын чоруп турарын канчаар үнелиг турар бис? Часкы хову ажилдары бо чылын аки чорутту-ган. Ол дээрже улустун политикагит болгаш күш-ажылчы нийти көдүр-лүшкүңүнү түнели-дир. Ол шы-кап кедээ ажил-агыйн эртелер башкарыны ае организаааны ба-за чугула ролду ойнаа, колхозтар-ын болгаш совхозтарын улетүрү-тодаргай апарган. Партиянын XXII съездинин шийтирелерин болгаш СЭПК Топ Комитетинин март Пле-нумунун шийтирелерин боттадыр дээр дүжүгү демсел бүтү чортка калбарган.

Часкы тарылганың планы 103 хуу күсүттенин. Бүтү колхозтар болгаш совхозтар чыын чажар култураларын 148 миллион 81 муң гектарына тарая, азы эртен чыл-дазында 14 миллион 728 муң гек-тарын хейнү тарая. Кызыл-тастын тарылгасы 3 миллион 500 муң гек-тар калбарган. Кукурузаны 34 мил-лион 926 муң гектары, азы эртен чылдазында 11 миллион гектары хейнү тарая. Чочак-тараанын, гре-чиханын, чинг-тараанын, фасоль-ады, соянын тарылгасы калбарган.

Кукурузанын тарылганын болду-нар аргаларга дүжүтүр деп денел-гүгге калбартыр, ону ажи ажилдап кылды болгаш ажаап алыр херек дээрин оонаал кемчелээр күең-чи-дир. Кукурузаны хейнү тары-ры — ону хейнү алыр дээн ам-даа ол эвс-тир. Кукурузаны уш-катап хейнү тарып болур, иччанга-дээ 300 эвс, а 100 центер силос массасын ал болур, ол дээрже нийти чылдааны улетүрүлгезин чедип ал-бааны ол-зур. Кукуруза 450—500 болгаш 1000—1200 центер ноган дүжүдүн дугайында айтыры—ол дээрже хамыктын мурнууда тары-галыг шынарнын, ажилдап кы-лымшкыннын шынарнын дугайында айтырыг, ол болза мергезилди айтырыг-дыр. (Адыш чашаашкыны).

Моң ужурунда кукуруза тары-галын калбартыр дугайында чугаа бооп турда оварычылдыг болуру чугула. Хейнү тары деп харамды-гыг, негеп болбас. Силерин зона-ларга гектардан эң эвээш дээр-ге 400—500 центер силос массасын алыр төлөдө, хамыктын мурнууда кукурузанын тарылганын эки ажил-дап кылды өренип алыр херек. Иччанг силерге эт болгаш сүт хей болур. А силер 500—600 центерин ал болур силер. Оон-дээ элзөн бе-дик дүжүтү ап турар ажил-агый-лар баа бар.

Эртен чылдарда колхозтар бол-гаш совхозтар чочак-тарааны бол-гаш мал чөм былырлар херек кы-лында тарышын турган. Силерин черлерин ол кайгачыктыг кул-туразы херек кырында шөдлерин ундур кыстырган турган.

Колхозтар болгаш совхозтар бо чылын 4 миллион 463 муң гектар чочак-тарааны эртен чылда-зында 2 миллион 500 муң гек-

Чангыс өс-биле чугаалаарга, фа-сольду, сояны эстүреринге оона ки-чээлгейн салыры, ол културалар-дан продукт бүдүрерин чугула та-лазы-биле хөгжүдери чугула. Ажаалга машиналарын чогундан ол кул-тураларын тарылгасы калбарбайн турар деп чугаалажып турар. Ам үеде ажаалга үезинде сип бекке кестирер, иччангаш дык хей үр-енинер черге дүжүп турар. Чугула машиналарын кылдыр херек. Чиди-риг чок ажаар иччанг ажаап алыш-кын машиналарын кылдыр иже-нерлерге дагыр болза чогуур. Фа-соль бисте 12—15 центер дүжүтү-ү берип турар — ол дээрже үнүш беклөктары-дыр.

Аш-кем културазы болур чо-чак-тараа баа аажок үнелиг. Чо-чак-тарааны аны-буру хевир-биле — алынгача ноган чочак-тараа-жыг кылдыр белектээр херек, ону хей консервалаа чогуур. Бышкан чочак-тарааны кемге баа калбаа-би-ле ажилдап болур. Чочак-тараалыг кукурузуру кезээде эң амдангыг деп санап келген бис. Чочак-тараалыг мун таралгыг-дээ, солдатка-дээ хоолууг. Моң ужурунда чочак-тараалдан кылган продуктуну хейнү бүдүрер херек.

Эт, сүт болгаш аш-кемчин өс-ке-дээ продукттарын бүдүрерин ка-рылдар дугайында доктаамал сө-зыгы салыр херек. Иччанга-дээ но-гаалар чокта стол кырында эки-кем дугайын болма-дээ херек чок. Тарылгала-дээ, чөмчел белектээр-ге-дээ ногаларын ассортментти-гин калбартыр эржежик чугула; но-гааларын консервалаарын эки тур-гузар херек. Чаа ногалар чүгүл чабын эвс, харын кышкы үеде ба-за бар турарын болаарымыс чугула. Бо соругузын тепилгалыг ажил-агыйн кыжын хей ногаларын ас-лартып калбартырып ала-галы-биле а ол шышам ногаларын чаа хевээр ажаларын аргалы-биле шийтирелер шыдаар боор бис. Донгарынын, чогуур температу-раны тургузарынын болгаш өске-дээ аргалар-биле үр үенин дургу-зунда ногаларын чаа хевээр кала-галап ол болурун аргазын ам үе-де эртем болгаш техника берип ту-рар.

Бир эвс кукурузага кандыг-бир буурашкынныг чугула болбаз. У-краина эртен чылын план бугаар 650—700 миллион пуд тараа-ны садар ужурулду турган, а 786 миллион пудту саткан болгай. У-краинаны улетүрүчүлүгү-биле чуга-лажып көргөш, мен боляркага: бир эвс бүтү чүве тарымычыл болур болза, олар эртен чылыннан эвээш эвс, харын-дээ хей бооп ча-дас тарааны садар хире-дир.

Колхозтар болгаш совхозтар бо чы-лын мал кемчелеринге чигир сөк-лазынын тарылгасын калбартаң. Ол култураны 2 миллион 600 муң гектар кылдыр тарая. Бо болза эр-тен чылыннан 1 миллион 460 муң гектар хей болганы ол-зур. Бир эвс ол шалдун гектар бүдүрүлгезин оода 150 центер дазыларын бейн алыр болза, ол дээрже хаванын болгаш өске-дээ малды кемчелер 40 миллион хире тонна эң үнелиг кем болуру-дур.

Ам кол чүве—бекке дүжүтү алыр болгаш чогуур өйүндө ажаап алыр дээш: кукурузанын, чигир сөк-лазын болгаш өске-дээ културалар-ын ажаалдааны эки организааары болур. Бир эвс сөөртү чедип алырынчы чепек-херекселери бер-дег бээр хире болза, кукурузаны шөдлерге сийлест алыр дээш беле-ктээр херек. Иччанг таварылгала сийлест дагылар талазы-биле кан-дыг-бир артык шүдүлдер туруп ке-лди болбай аан. Иччангыме оон ачымы-биле кукурузаны бистер чо-гуур өйүндө чидирг чокка ажаап, сийлест алып шыдаар бис, иччанг ол чарыгал шүдүлдер мал кем-чирин хей кемчээлди, эки шынар-дыг болуру-биле дугалгына бээр болгай.

Мал ажилын продуктуларын бүдүрер болгаш белектээр талазы-биле херектиг байдалы кандыг бооп бар чылдары? Бо чылын эртен үезинин дүжүдүндө эт болгаш сүт белектелер эртен чылын денелзее-лди элзөн көүдөзүн. Эртен чылым-ды белектээр, 1962 чылдын ийни-20-де чүртта белектелетинген чүгү-дөр: мал — 313 муң тонна; сүт — 831 муң тонна; куш чугуразы — 689 миллион борбак; дүк—12 муң тонна хей бооп турар.

Эртен чылым-ды белектээр мал белектелерин даразында респу-бликалар мынчаар көвүдеткен: Рос-сия Федерациязы — 19 хуу, У-краина СССР—27 хуу, Молдав ССР—103 хуу, Кыргыс ССР—49 хуу. Иччанга-дээ ол өүдөдөн ам-дээ эки чедикшиг деп көрүп болбас. Эт, сүтү бүдүрерин болгаш белектээр көвүдөдиринин соругузын ший-тир.

СЭПК Тыва обкомунун болгаш Тыва АССР-ин Министрлер Чөвүл-еинин районнар аразынын «Ленинчи орук» колдукуң бирги номер бо чылдын июль 1-де Чадаана хоорайда үнел. Ук солуга колдуулаа колхоз-совхоз бүдүрүлгезинин девисер аайы-биле Чадаана эргелесинин район-нарынчы амьдаралын чырмдар